

УДК 165.721:141.319.8:130.2

DOI: 10.18523/2617-1678.2024.13.45-56

Лютий Т. В.

<https://orcid.org/0000-0002-0381-6916>

ФІЛОСОФІЯ НІГІЛІЗМУ ФРИДРИХА НІЦШЕ У «ПОСМЕРТНИХ ФРАГМЕНТАХ» (1885–1888)

У статті розглянуто головні принципи Ніцшевого погляду на походження нігілізму. Основний наголос зроблено на розгляді нігілізму як специфічного аналізу сучасного світу. Ніцше не тільки позиціонує себе як мислитель і дослідник культурно-антропологічних ознак декадансу, а й виступає з позиції візюнера, ба навіть пророка. У тексті простежено, як Ніцше приходив до проблеми нігілізму. Вже у своїй першій вагомій розвідці, що присвячена грецькій трагедії, він означає тенденції занепаду західної культури та цивілізації. Пізніше філософ показує, що витоки нігілізму сягають доктрини платонізму про істинний і хибний світи. А згодом саме на цій ідеї засновується моральне вчення християнства. Внаслідок поширення юдео-християнського світогляду формуються ідеали ненависті, образи, нечистого сумління, провини, на основі яких і знецінюється поцейбічний світ, і підносяться найслабші форми життя. Це прямо впливає на всі сфери культури: філософію, науку, мистецтво, літературу тощо. Зрештою, людина перетворюється на виразника волі до небуття. Ніцше викриває типи цього нігілістичного руху. Його слова «смерть Бога» стали символом втрати людиною цінностей, які раніше давали людині сенс, мету і цілісність. Втомлена і виснажена людська істота більше схильна до песимізму як симптому нігілізму. Щоб урятувати ситуацію в західному суспільстві, винаходять примарні заміники Бога, як-от прогрес або колективне щастя. Проте на противагу пасивному нігілізму, тобто байдужості й слабкості, що виражають радше нікчемні радості, а не волю до могутності, активний нігілізм Ніцше покликаний кардинально змінити наявний стан речей.

Ключові слова: нігілізм, Ніцше, декаданс, філософська антропологія, філософія культури, історія філософії.

Найжахливіший гість на порозі

Поява Фридриха Ніцше на інтелектуальній сцені XIX сторіччя відкриває нову сторінку нігілістичного звернення¹. Віднині нігілізм осмислюється не як спорадичні рецидиви зухвалості чи заперечення, що вряди-годи спалахували на цивілізаційному обрії, а як повномасштабний історико-культурний процес. Щоби його збагнути, німецькому філософу довелося узяти на себе місію з діагностування всієї західної культури: «Те, про що я розповідаю, є історією наступних двох століть. Я описую те, що приходиться, і не може при-

йти інакше: появу нігілізму... Нігілізм стоїть на порозі: звідкіль походить оцей найзловіснійший із усіх гостей?» (Nietzsche, 2009: Nachgelassene Fragmente. 1887, 11 [411]; 1885, 2 [127])².

Щоправда, не останню роль у цьому відіграв і фізіологічний чинник, адже мало не з дитинства німецькому слідопитові нігілізму випало потерпати від усіляких хвороб. Оскільки життя мало не «втікало» на очах, питання про деградування перетворилося для нього на ключове. Тому Ніцше сприймає занепад як екзистенційну категорію. Недаремно ж у 1881 р. в листі до свого приятеля, секретаря і композитора Гайн-

¹ Темі нігілізму у філософії Ніцше присвячено кілька наших попередніх розвідок (Лютий, 2002; 2016). Однак відмінність цієї статті полягає в тому, що в ній цю проблему розглянуто виключно на підставі поглибленого аналізу «Посмертних фрагментів». Тоді як раніше її було окреслено лише в загальних рисах.

² Цитати «Посмертних фрагментів» наводимо з електронного ресурсу (Nietzsche, 2009). Спочатку подаємо рік написання, потім номер групи, а в квадратних дужках — порядковий номер самого фрагмента. Цитуючи листи, спочатку зазначаємо порядковий номер листа, адресата і дату написання. Цитуючи твори Ніцше, подаємо назву, номер параграфа і дату створення.

риха Кьозеліца філософ напише: «Я потребую чималого здоров'я — занадто глибоко внадився мені в серце той “серцеламний нігілізм” (*herzbrecherische Nihilismus*). Що ж, будьмо мужніми!» (Nietzsche, 2009: 88, Brief an Heinrich Köse-litz, 13/03/1881).

До речі, Ніцше змальовує нігілізм і як ознаку боротьби з ретроградними силами. Показовими є його листи від 1888 р.: данському літературознавцеві Георгу Брандесу він, либонь жартома, напише, що в Петербурзі неодмінно був би нігілістом, і зверне увагу музикознавця Карла Фукса на своє буцімто нігілістичне прізвище, бо воно йому співзвучне з польським «ніс», або Ніщо (Nietzsche, 2009: 1009, Brief an Georg Brandes, 27/03/1888; 1054, Brief an Carl Fuchs, 30/06/1888). Уже неодноразово показано, що Ніцшеве вчення про нігілізм не є систематично викладеним, адже залишилось у вигляді чернеток і фрагментів. На додаток, філософ уживає зі словом «нігілізм» аж до двадцяти спеціальних епітетів у декількох значеннях, щоб увиразнити цей феномен. Але найзагальніше з усіх означень: нігілізм яко позбавлене сенсу та знецінене існування, що спричиняється до глибокої дезорієнтації в житті, подібної до радикального скептицизму, та закінчується песимістичною візією — відчаєм. Однак, як уже зазначено, нігілізму відведено не тільки пасивну, а й активну роль, що передбачає руйнування занепадницького стану (Reginster, 2006, pp. 22–23, 26, 29).

Хай там як, а слово «нігілізм» у його творах уживеться не зразу. Проте вже перша велика за обсягами розвідка — «Народження трагедії» (1872) (*Die Geburt der Tragödie aus dem Geiste der Musik*) — з'явиться не в останню чергу після роздуму довкола сучасної йому культури, де масово запановує кволий індивід. Отже, Ніцше звертається до древніх еллінів, щоби з'ясувати, з якого моменту європейська традиція схיбила та що варто зробити для її оновлення. Його непокоїла велика втома Заходу, де виникли всі підстави для песимістичного світогляду. Тому він і хоче з'ясувати: чи є занепад ознакою сили, чи слабкості? Належало зрозуміти: чи потерпали греки від безнадії, через що й сотворили свої трагічні міфи; чи шукали в них наснаги, занурюючись у темряву Буття від перенасиченості? Він виявляє, що в давньогрецькому звичаї змагалися протилежні первні, представлені двома богами — Аполлоном і Діонісом. Перший асоціювався зі *сновидінням*, а другий — зі *сп'янінням*. Один відповідає за індивідуальні прояви речей і людей, за мистецтво видимості та створення світлоносної пелени, що приховує світ, як у фі-

лософії Шопенгавера. Другий оприявнює несамовитий екстаз і розкутий оргіазм, а разом і жорстокість, адже у стані шаленства вакханки шматують свого бога. Проте з цієї надмірності виникало поєднання з божеством, а отже і *метафізична втіха*, що компенсує жах і страждання в існуванні, несучи життєствердні мотиви. З одного боку, стражденній індивідуальності повертається первісна єдність, з іншого, створюється ілюзія долучення до божественної невмирущості. Принесене з Азії діонісієство греки трансформували настільки, що воно нікого не поглинало своєю бурхливою стихією, а наснажувало, перетворювало на виразника волі. Трагедії Есхіла та Софокла возвеличували титанів — Едипа з Прометеєм, які хоч і зазнавали мук, але виходили могутнішими після випробування. Трагічний хор (або пісня сатира) розривав пелену світу, за якою розверзалася безодня, допомагаючи учасникові містерійного дійства долати гризоту Буття. Втім якраз від Еврипіда й почалася загибля трагедії. Він уникає міфу, за допомогою якого зміцнювалися вольові чинники, натомість віддає перевагу інтелектуальному поясненню життя, керуючись ідеями свого наставника Сократа. Ніцше розпізнає в Сократові першого теоретика, чиє вчення започаткувало занепад усієї західної культури, бо він ставить розумне вище за вітальне. Спробу відновлення міфу й інстинкту філософ убачає в музичній драмі композитора Рихарда Вагнера, з яким у ті часи вони ще перебувають у тісній дружбі. Беручи зачин у німецькій пісні, діонісієство мало би знову постати в його музиці. Зрештою, свого повноцінного бога Діоніса Ніцше надалі протиставлятиме занепадництву християнства, що запроваджує тезу про всезагальну провину людства. Коли у 1886 р. Ніцше напише нову передмову до цього твору, свою позицію він означить словосполученням «практичний нігілізм». А отже, *post factum* обрамляє дослідження в барви нігілізму. Тому з його вуст одразу покотилося «неймовірно завзяття супроти Всього, що є “нині”, воля, яка не зовсім і далека від практичного нігілізму (*praktischen Nihilismus*)...» (Nietzsche, 2009: *Die Geburt der Tragödie: Versuch einer Selbstkritik*, § 7, 31/10/1886).

По тому Ніцше пише низку есеїв під загальною назвою «Невчасні міркування» (*Unzeitgemäße Betrachtungen*). У першому з них — «Давид Штраус як сповідник і письменник» (1873) (*David Strauß, der Bekenner und der Schriftsteller*) — в особі зазначеного філософа критикується культурний обиватель (філістер) — людина неоригінальна, самовдоволена, конформістська, проте саме такої, на думку Ніцше, потребувала

пронизана мілітаристськими, націоналістичними й імперіалістичними тенденціями тодішня Німеччина після перемоги у франко-пруській війні (Ніцше, 2022, с. 193–286). У другому міркуванні — «Про користь і шкоду історії для життя» (1874) (*Vom Nutzen und Nachteil der Historie für das Leben*) — Ніцше сперечається з концепціями прогресизму, фіналізму та детермінізму, приміром, із гегельянством або песимізмом Едуарда фон Гартмана, в якого світовий процес надається до керування. Авторowi йдеться про те, що життя має підноситися над історією, позаяк у ньому завжди вирували визначальні для людини імпульси. Втім історія таки важлива. Ніцше подає три вагомi її різновиди: *монументальна* дає приклади для наслідування; *антикварна* пошановує культурні цінності; *критична* слугує виправленню помилок у кожному наявному моменті (Ніцше, 2022, с. 289–392). Третій есей — «Шопенгавер як вихователь» (1874) (*Schopenhauer als Erzieher*) — є даниною тодішньому захопленню Ніцше своїм попередником і знаменує кінець романтичного періоду. Тут розробляється проблема самостановлення особистості. Філософ указує на три взірцеві постаті, представлені Русо, Гьоте та Шопенгавером. Перший годиться для наслідування багатьма, через популярність пафосу братерства та природного буття. Другий сподобається небагатьом, адже втілює споглядальний тип і високий стиль. Третій узагалі йде проти більшості, ставлячи себе понад усяким визнанням, а отже, переймається трансформацією себе попри сторонню думку (Ніцше, 2022, с. 395–498). В останньому міркуванні — «Рихард Вагнер у Байройті» (1876) (*Richard Wagner in Bayreuth*) — Ніцше створює панегірик іще одному своєму колишньому кумирові. Тим часом розбіжності між ними тільки дужчають. Утім автор іще не сміє висловити своє незадоволення, воно залишається поза рядками, тому стверджує: поєднавши музику і життя, композиторові вдалося скерувати індивідуальну силу мистецтва на відродження культури (Ніцше, 2022, с. 501–588).

Деякі наступні Ніцшеві тексти поєднає спроба відійти від ідеалістичних і романтичних формул, як-от «геній» і «святий», якими він переймався раніше. Надломлена демонічна воля більше його не цікавить. У «Людському, надто людському» (1878) (*Menschliches, Allzumenschliches. Ein Buch für freie Geister*), як бачимо з підзаголовка, його надихає людина «вільна духом» (Ніцше, 2012). Ось так у нього виглядає перевтілений Діоніс. Умовно кажучи, Ніцше сповідує «науковий» підхід, а радше — критичну наста-

нову, адже йому кортіло заснувати «школу підозри» (*Schule des Verdachts*) на основі «хімії понять і почуттів» (*Chemie der Begriffe und Empfindungen*), щоб ними врешті випробувати весь ідеалізм і «вічні цінності» (*aeterna veritas*). Загалом треба було звільнитися від колишніх авторитетів, а зокрема від Шопенгаверової гнітючої концепції волі та Вагнерової музики, в якій продовжували лунати християнські мотиви. Тому головною мішенню Ніцше стає метафізика. Йй він протиставив історичне філософування, де місце раціонального суб'єкта посіли *воління й інстинкти*, що перебувають у *становленні* та спрямовуються на речі земні. Всі сутності та причини, на думку філософа, виникли з сильних настроїв і вражень. Але метафізика продовжує жити морально-релігійні системи, а ті далі притлумлюють *егоїстичні* прояви і стримують *вольові* чинники. Сила традиції породжує накази, тоді як їх недотримання загрожує покаранням, а страх перед ним і спричиняє недовіру до життя та всякого його природного прояву. Речники моралі вдають, ніби не знають, що за чеснотами почасти ховається корисливість, міркує Ніцше у «Ранковій зорі» (1881) (*Morgenröte. Gedanken über die moralischen Vorurteile*) (Ніцше, 2018). Отож, їм зручніша малодушність і *контроль* над індивідом. Отому-то людське Я не вирізняється єдністю, позаяк у ньому нуртують порізно спрямовані прагнення. Це справедливо навіть щодо філософів, які зрікаються радикального мислення та перебувають у полоні релігійних уявлень. У сфері мистецтва спостерігається дещо подібне: воно націлене на пояснення чуттів, а не посилює тілесні прояви. Те саме подибуємо в культурі, де вже не цінуються сильні типи. Тож і держава перебирає функції тотального нагляду, що не сприяє розвою вільних особистостей. Ніцше не припиняє аналізувати патології свого часу. На його переконання, спільноти подібні до організацій. Велике стадо залишається боязливим, інертним і впливає на сильні типи за допомогою моралі, здобуваючи владу над ними. Тож останні впокорюються докорами сумління, що спричиняється до появи песимізму. Ніцшева альтернатива пропонує мистецьке піднесення життя, що стає над мораллю. Життя марнотратне, мінливе, прагне зростання, зорієнтоване на нерівність і унікальність, які сприятимуть появі нових цінностей.

Аж от у «Веселій науці» (1882) (*Die fröhliche Wissenschaft* (“*la gaya scienza*”)) натрапляємо на ще кардинальнішу тезу: «Бог помер!» (*Gott tot ist!*) (Ніцше, 2020). І означає вона завершення влади надчуттєвого. Надприродне походження

цінностей аніскільки не виправдане. Бо воля творити нові вартості передбачає невпинне посилення життєвих інстинктів, а не продовження самообману. Отже, насувається велика катастрофа, що її до кінця багато хто не усвідомлює, ба більше, її наслідки не хоче уявляти й відповідати за них. Адже мало хто наважиться погодитися, що світ є хаотичним, а людина має прийняти його таким, яким він є, врешті полюбити свою долю (*amor fati*), сказавши світові ствердне «Так!», і з вірою в себе долати численні виклики. Страждання має зборюватися життєствердною позицією. Певна річ, щоби відгородитися від осоружного хаосу, треба встановити придатні для Буття межі, нехай і коштом істини. Тому хіба часом є придатнішою для протистояння Небуттю. Неможливо встановити істину на всі віки. Вона корелюється відповідно до мінливих реалій. А Бог має сприяти ствердженню життя, а не запереченню. Того ж року на межі літа й осені Ніцше занотує: «Друзі життя. Нігілізм як маленька прелюдія (*Nihilismus als kleines Vorspiel*). Неможливість філософії. Так само, як буддизм робить нас недовірливими та добрими, так і Європа підпадає під його вплив: утомлюється! Доброю є та втомлюваність» (Nietzsche, 2009: *Nachgelassene Fragmente*. 1882, 2 [4]).

А коли в 1887 р. вийшло друге видання «Веселої науки», він додає до нього п'яту книгу, себто частину, давши їй назву «Безстрашні», де з'являються дві промовисті тези про нігілізм. Перша стосується втрати людством себе, через те, що воно вигадало порожні цінності: «Нещадна, ґрунтовна, глибока підозра щодо нас самих, яка дедалі більше охоплює нас, європейців, із легкістю могла б поставити прийдешні покоління перед жахною альтернативою: “Або відкиньте свої поклоніння, або — самих себе!”. Останнє було б нігілізмом; та чи не було нігілізмом також і перше?» (Ніцше, 2020, с. 217).

Друга викриває хибну природу людських вірувань, які вкоренилися в різних культурах (воїнничий патріотизм, натуралізм у літературі, російський нігілізм і страдницька Достоєвщина): «Навіть та готовність, з якою наші тямущі сучасники ховаються по жалюгідних закутках і завулках — наприклад, у патріотизмі (так я називаю те, що у Франції зветься “шовінізмом”, а у Німеччині “германізмом” (*deutsch*)), або в естетичні підпільні вірування на кшталт паризького “натуралізму” (що видобуває з природи і оголяє тільки той елемент, який викликає одночасно почуття огиди і здивування..., або у нігілізм пєтербурзького штибу (*Nihilismus nach Petersburger Muster*) (тобто віру в зневіру, аж до мучениц-

тва за неї), — тож, навіть ця готовність є свідченням, перш за все, потреби у вірі... Віра завжди найбільше жадає, наполегливіше всього визискує там, де бракує волі, бо воля, як афект веління, є виразною ознакою самовладання і сили» (Ніцше, 2020, с. 218–219).

Поволі Ніцше стає творцем нової антропології: усі випробування може витримати лише те людське створіння, що постійно себе перевершує. На позначення цієї істоти в «Так казав Заратустра» (1883–1885) (*Also sprach Zarathustra. Ein Buch für Alle und Keinen*) ужито слово «надлюдина» (*Übermensch*) (Ніцше, 1993, с. 8–326). Діоніс у подоби пророка Заратустри проголошує, що динамічне життя характеризує «воля до могутності» (*der Wille zur Macht*), яка завдяки принципу «вічного повернення» (*die ewige Wiederkehr*) звертається до своїх основ, щоби ненастанно збільшуватися, знов і знову зростати. Все в світі прагне проявити воління. Становлення — це різноспрямовані акти волі, що запановують або згасають. Утім у культурі прижилась «остання людина» (*der letzte Mensch*). Їй не до снаги жодні зміни: фізичні, психічні, духовні. Прагнучи рівності й не досягаючи її, вона культивує задрість і помсту, що послаблюють волю. Либонь, тому, хто прийматиме все, байдуже величне воно чи страждення, й відкриється майбуття.

У підготовчих матеріалах до книжки Ніцше пише про нігілістичних осіб, із якими доводиться зустрітися та мати справу Заратустри: «До нього приходять різного рівня безуму звироднілі вищі натури (приклади нігілізму)» (Nietzsche, 2009: *Nachgelassene Fragmente*. 1884, 27 [23]). Проте нігілізм не є цілковито негативним явищем, адже «песимістичне мислення та вчення про екстатичний нігілізм (*ekstatischer Nihilismus*), за певних обставин, може прислужитися філософові: як могутній натиск і молот, якими він трощить звироднілі та напіввимерлі раси та позбувається їх, утворюючи дорогу новому порядку життя» (Nietzsche, 2009: *Nachgelassene Fragmente*. 1885, 35 [82]).

Та що сталося з культурою? Ніцше намагається показати, як людство дійшло такого стану. Найбільшу провину він покладає на платонізм і християнство. Завдяки жаданню інтелектуально домінувати, вони запровадили власну інтерпретацію світу. Пишучи «Потойбіч добра і зла» (1886) (*Jenseits von Gut und Böse. Vorspiel einer Philosophie der Zukunft*), філософ уперше безпосередньо вживає слово «нігілізм» у творах, які сам опублікував, а не тільки в записках, як раніше, позаяк у попередні книжки воно потрапляло, як уже зазначено, лиш у пізніших перевиданнях:

«Мабуть, існують навіть такі пуритани — фанатики сумління, які ладні накласти головою радше за певне Ніщо, ніж певне Дещо. Однак це нігілізм і ознака смертельно втомленої, зневірної душі, хоч яку там сміливість може вдавати така чеснота» (Ніцше, 2002, с. 15).

Нігілістичну характеристику застосовано до Канта, коли той вирішує потіснити розум заради звільнення місця для віри, стримуючи в такий спосіб матеріалістичне філософування. Щоправда, Ніцше не був матеріалістом *per se*, хоч і схилявся до тлумачення силової й енергетичної природи матерії. Тоді *воля до могутності* постає як безцільна динамічна потуга, що позбавлена *свободи волі* (*Freiheit des Willens*). Натомість воля багатоаспектна, бо базується на чутті, мисленні й афекті, де є наказ як ознака задоволення, а за ним іде його реалізація. На позначення прояву будь-якої самодостатньої сили, стверджує Ніцше, віддавна вживали слово «добро». Та християнство здійснило інверсію, визнавши добром смирення. Але Ніцше це нагадало *повстання рабів у моралі* (*der Sklavenaufstand in der Moral*), що здебільше характеризує поневоленого. Своєю чергою виникає така особливість, як самозречення і релігійні неврози. З одного боку, це втілення безсилості, з іншого, плекання інстинктів, аби досягти прихованої цілі.

У полемічному трактаті «До генеалогії моралі» (1887) (*Zur Genealogie der Moral. Eine Streitschrift*) з'ясовується, чому мораль елімінує життєві чинники: «Я дедалі більше розумів мораль співчуття, що розпростирається довкола, сягаючи й заражаючи недугою навіть філософів, і розумів її як найстрашніший симптом нашої жахливо спотвореної європейської культури, як її шлях манівцями — до нового буддизму? до європейського буддизму? до — *нігілізму?*» (Ніцше, 2002, с. 190). *Генеалогія* — це пошук умов і обставин, за яких утворюються моральні цінності, що стають для нас визначальними. Перш за все, це пов'язано з психологічними станами, скажімо, *ресентиментом* (*ressentiment*) — почуттям помсти через власну неспроможність чогось досягти. Отже, спочатку прерогатива морального судження належала аристократії, коли «добро» пов'язували із зусиллями та владою, а «зло» — зі слабкістю, боягузством і небажанням відмінностей. І от із появою християнського священника, якому випадає обґрунтувати рабську мораль і культивувати з безсилля заздрісну та мстиву духовну владу через упровадження цінностей, звеличується слабкість: «Тепер уже й вигляд людини стомлює, бо що таке сьогоднішній нігілізм, якщо не *власне це?*...» (Ніцше,

2002, с. 211). Саме тому Ніцшеві сподівання пов'язані з людиною майбутнього: «Ця людина майбутнього позбавить нас як дотеперішнього ідеалу, так і того, що *мало б з нього вирости*, позбавить великої огиди, жадання ніщо, нігілізму... цей антихрист і антинігіліст, цей переможець Бога і ніщо, має *прийти* неодмінно» (Ніцше, 2002, с. 259).

Християнська доктрина, вбачаючи слідом за платонізмом у потойбіччі прагнення до світу істинного, спричинилася до просвітницького секуляризованого потягу до кращого прогресивного життя. Свою клятву цій релігії Ніцше концентрує в посмертно виданому творі «Антихрист. Прокляття християнству» (1895) (*Der Antichrist. Fluch auf das Christentum*): «Співчуття — це *практика* нігілізму... Співчуття спонукає до *Ніщо!*.. Але ж не говорять “Ніщо”: кажуть “потойбічне”; чи “Бог”; “*істинне* життя”; чи нірвана, спасіння, раювання» (Ніцше, 1993, с. 335). Своєю чергою Просвітництво обернулося скептицизмом — ідеєю недосяжності збудованого на розумі стану речей. У своєму філософуванні Кант силкується раціонально обґрунтувати засади людського буття, тоді як Шопенгавер змушений фіксувати тотальний песимізм. Із християнського самозаперечення й починається світський інтелектуальний нігілізм (Gillespie, 1995, pp. 203–254).

З усього сказаного випливає, що майже всі персональні Ніцшеві публікації натякали на проблему, яку невдовзі буде пов'язано з епідемією нігілізму. Кульмінація припадає на твори 1888 року. Слово «нігілізм» ужито майже завжди проти християнства, хоч і стосовно мистецтва та науки. У «Генеалогії моралі» — дев'ять разів, у «Антихристі» — шість разів, у «Сутінках ідолів» (*Götzen-Dämmerung oder Wie man mit dem Hammer philosophiert*) — п'ять разів, у «*Ecce homo*. Як ставати самими собою» (*Ecce homo. Wie man wird, was man ist*) — три рази, а у «Випадку Вагнера. Проблема музиканта» (*Der Fall Wagner. Ein Musikanten-Problem*) — один раз. І хоча воно трапляється в його записах іще з 1880 р., попередні твори стали підготовчими матеріалами для більшого дослідження, щодо якого Ніцше виношує плани та намагається структурувати нотатки (Weller, 2008, p. 13).

Збороти занепале

У проміжку між осенями 1885–1886 рр. у швейцарському гірському містечку Зильс-Марія в Ніцше почали визрівати шкіци фундаментального дослідження в чотирьох частинах — «Воля до могутності. Спроба переоцінки всіх

цінностей» (*Der Wille zur Macht. Versuch einer Umwertung aller Werte*), появу якого він анонсував у *Третньому розгляді* «Генеалогії моралі», вказавши, що планує також і розділ під назвою «До історії європейського нігілізму» (*Zur Geschichte des europäischen Nihilismus*). Як пам'ятаємо, філософ виходив із уявлення, що світ є ареною вивільнення потуг, які змагаються між собою та ведуть до переваги активних або регресивних сил. Отже, нігілізм виникає в результаті занепаду цінностей активної сили: «Нігілізм — це достоту осмислена логіка наших великих цінностей та ідеалів — адже спершу ми мусимо пережити нігілізм, щоби пересвідчитись у цінності тих “цінностей”... У якийсь момент ми потребуємо нових вартостей» (Nietzsche, 2009: *Nachgelassene Fragmente*. 1887, 11 [411]). Власне, не останньою чергою це й зумовило теми та проблеми майбутньої книжки, що декілька разів у записках фігурує як *нігілістична катастрофа* (*die nihilistische Katastrophe*). У чернетці передмови сказано: «Я описую те, що приходить: ознаменування нігілізму. Описую, бо тут стається щось доконечне — і його знаки усюди, а очей для цих знаків і досі бракує. Я схвалюю, а не звинувачую це наставання: вірю, що це чи не найбільша криза, мить найглибшої людської саморефлексії: чи людина вийде з неї, чи опанує цю кризу, це питання до її сили» (Nietzsche, 2009: *Nachgelassene Fragmente*. 1887, 11 [119]). Ніцше вважає, що саме йому довелось осмислити порушену проблему до кінця: «Я навчаю “Ні” щодо всього, що робить кволим, — що виснажує... Мої твори спрямовані проти будь-якого природного типу декадансу: я найбільше продумав явища нігілізму... Себто я є вродженим спустошувачем» (Nietzsche, 2009: *Nachgelassene Fragmente*. 1888, 15 [13]).

У першій частині намічалось розкрити нову загрозу — *постання нігілізму* (*Darstellung des Nihilismus*), що виростає з попереднього способу формування цінностей, які базовані мало не на революційному чинникові — християнському моральному судженні. Та що ж особливе лежало в основі нігілізму? Перш за все — конфлікт між *правдивим і гаданим світом* (*die wahre und die scheinbare Welt*). Тобто, з одного боку, між світом, у якому живуть, а з іншого, тим світом, який боготворять, уживаючи вислови «Бог — це істина» (*Gott ist die Wahrheit*), «Бог — це любов» (*Gott ist die Liebe*), «справедливий Бог» (*der gerechte Gott*). Якщо не відмовитися від першого, тобто не прийняти тезу «Бог помер» (*Gott ist todt*), яка символізує велике ошуканство, то недовго занепасти себе. Це і варто визнати

нігілізмом, який є наслідком морального тлумачення світу (*Nihilismus als Folge der moralischen Welt-Auslegung*). Отже, нігілізм посилюватиметься, якщо не викоринити християнсько-релігійні принципи. Натомість їх і далі застосовують у пізнавальних цілях. І це проглядає не лишень у філософії. Як причинність і механіцизм природничі науки набули нігілістичних ознак, упровадивши приховану божественну засаду. В історії запановує фаталізм і дарвінізм (інстинкт пристосуванства), які витіснили розум або божественне начало, що більше не може претендувати на універсальність. Митці схиляються до моралізаторства, пуританства і не наважуються творити протилежні цінності. Для прикладу, замолоду Гюстав Флобер і Рихард Вагнер сповідували віру в романтичну любов, яка пізніше виродилась у *бажання Ніщо* (*Verlangen zum Nichts*). У політиці бракує *віри в себе* (*der Glaube an das Ich*). В економіці нема чим замінити підневільну працю, бо зникли керівні верстви (сильний шляхетний тип), а перевагу віддано нижчим, як у Огюста Конта, прошаркам, або виробничій масі, як у Герберта Спенсера. Зрештою домінують *стадні чесноти* (*Heerdentugenden*). Подібні погляди закріпилися в освіті. Проглядають і географічні особливості нігілізму: він суне з півночі, де песимістичному настроєві завжди було легше прижитись, оскільки південні регіони не настільки понурі. Цікаво, що песимізм однаковою мірою стосувався людей, які потрапляють у зле або добре становище. Постійно перебуваючи під загрозою покарання, людина боялася бути несправедливою, хоча *всі великі люди — «злі»* (*alle großen Menschen böse Menschen*). Зрештою, «добро» і «зло» — лиш інтерпретації, а не факти. Все це — риси *європейського нігілізму* (*der europäische Nihilismus*), що засвідчує знецінення попередніх цінностей: марність усіх зусиль, опертих на попередню мораль.

У другій частині передбачалося розгорнути критику логіки творення попередніх моральних цінностей, адже віра в них забезпечувала їхню дієвість. Отже, виникла потреба вказати на небезпеку попередніх світоглядних систем (і не тільки християнської, а й індійської чи китайської), бо вони позбавляли сенсу земне існування, готуючи підґрунтя для нігілізму. Тож варто було простежити, як християни нехтували своїми високими ідеалами та вдавалися до брехні заради досягнення влади. Моральні оцінки штибу «покращення», «вдосконалення», «піднесення» вже не зміцнювали людину. Зрештою, ще сократичний і платонічний інтелектуалізм як симптом квоності сприяє появі християнства.

Так само годилося би з'ясувати причини того, чому демократична спільнота нагадує стадну сукупність ослаблених індивідів і культивує збереження себе та спричиняється до розвою в культурі чуттєвості, жорстокості, мстивості, глупства, жадібності, пожадання влади, невміння радіти життю.

Метою третьої частини був аналіз приреченого на переоцінку світу самого фундатора нових цінностей, нехай і володаря типових ознак, але здатного долати заборони та скеровувати покладання вартостей у здорове русло, навчаючись отримувати задоволення від посилення себе. Серед інших завдань — спроба розібратись, як таке могло статися, що слабші, хоч і розумніші типи, навчилися підкоряти собі сили могутніші, хоч і менш інтелектуальні. Тому, прихильник ієрархії та порядку влади, Ніцше схвалює війну й небезпеку заради встановлення рангу та називає себе «імморалістом» (*wir Immoralisten*). Зауважмо, не аморалістом, який відкидає мораль (інстинкт занепаду), а тим, хто її диверсифікує.

Врешті-решт, у четвертій частині належало показати, що подібне завдання можна виконати, ставши до бою за допомогою нової символічної зброї — молота, тобто руйнуючи дощенту засади попередніх цінностей, щоби відновити придатні для життя форми. Європейці мали б усвідомити, що інакше їхня воля просто зникне. Починається трагічна для Європи доба *боротьби з нігілізмом* (*Kampf gegen den Nihilismus*). А тому Ніцше називає *радикальним нігілізмом* (*der radikale Nihilismus*) уявлення, згідно з яким, існування буде цілковито неспроможне, якщо залежатиме від вищих (моральних) цінностей (Nietzsche, 2009: *Nachgelassene Fragmente*. 1885, 2 [100]; 1885, 2 [131]; 1886, 5 [50]; 1887, 7 [43]; 1887, 10 [192]; 9 [44]).

Та цієї розвідки йому так і не довелося написати. Натомість це зробила його сестра — Елізабет Фьорстер-Ніцше, нехитро скомпонувавши не без допомоги запрошених редакторів окремі братові фрагменти в деяку послідовність, уже після того, як його спіткав ментальний колапс. Ми можемо тільки намагатися тлумачити ці фрагменти. Втім у попередньому задумі Ніцше підійшов до важливої тези, бодай і позначеної лапідарно: «Нігілізм у всіх своїх проявах уже біля дверей» (Nietzsche, 2009: *Nachgelassene Fragmente*. 1885, 2 [118]).

Але що цьому феномену передувало? З уривків і фрагментів випливає, що перш за все — поява «доброї людини», чи то пак ослабленої, що виказує симптоми виснаженості та невро-

тичності, проте силкується встановити справедливість, а головню проявляє *волю до рівності як жагу владарювати* (*der Wille zur Gleichheit als Wille zur Macht*). А загалом ця особа послужлива (виконавець), адже в минувшині вона добачає культ особи, яка має прерогативу морально напучувати: батько, предок, князь, священник, Бог. Оскільки гаразди викликало чуття сили, то нестатки навпаки сприяли поширенню романтичних і народних ідеалів (мудрець, поет, святий — фігура борця з ієрархією штибу Франциска з Асизи), які підмінюють активність. Отже, декаданс поволі набирив обертів, а його прикметами ставали: анархізм, емансипація жінок, епідемії та хвороби, ресентимент, співчутливість, альтруїзм, толерантність, скептицизм, лібералізм, ослаблення персональності, тиранія середовища, дратівливість, уподобання несвідомого (сон, непритомність), стимулятори й інтоксикації (наркотики й алкоголь), особливо серед робітничої верстви. Як наслідок, більшала зневага й огида до занапашеного *людства*, яке невпинно *дрібнішало від часу Коперника* (*Verkleinerung des Menschen seit Copernicus*), що й вилилось у *філософський нігілізм* (*der philosophische Nihilismus*) (Nietzsche, 2009: *Nachgelassene Fragmente*. 1885, 2 [122]; 1888, 15 [32]). Ослаблені не докладали зусиль, щоби долучитися до витлумачення належного світу, тому ниділи: «Воля до істини» (*Wille zur Wahrheit*) на цьому рівні є властиво *мистецтвом інтерпретації*; для чого і потрібно володіти силою тлумачення. Такого штибу людина, посутньо занапашившись, *не має більше сили* тлумачити, творити фікції й перетворюється на *нігіліста*. Нігіліст — це людина, яка вважає, що світ, яким він є, *не мав би існувати*, а світ, якому варто бути, не існує. Звідси існування (діяння, страждання, прагнення, відчуження) не має сенсу: пафос «марноти» є нігілістичним пафосом — а водночас, як пафос, є *непослідовністю нігілістів*» (Nietzsche, 2009: *Nachgelassene Fragmente*. 1887, 9 [60]).

Але на певнім етапі розгляду Ніцше й сам видається дещо непослідовним, адже несподівано заскочує нас однією заувагою. Попередньо складалося враження, що нігілізм оприявнює проблему занепаду культури (Reginster, 2006, p. 39). Знагла філософ ошелешує: *нігілізм — не причина, а лише логіка декадансу* (*der Nihilismus ist keine Ursache, sondern nur die Logik der décadence*). Годі добачати причини нігілізму в соціальному лихові, фізіологічному виродженні чи корупції. Самі по собі душевні, фізичні й інтелектуальні потреби ще не вели до нігілізму, тобто радикальної відмови від цінності, смислу

та всього бажаного. Навпаки, вартує розглянути *нігілізм як наслідок ідеальних цінностей* (der Nihilismus als Konsequenz der idealen Werthe), себто — християнської моралі. Чим же підкуповувала моральна гіпотеза? Позаяк у потоці Буття людина губилася, християнство пропонувало цінність абсолютну, що виправдовувала страждання та зло. В якому сенсі ця релігія відіграла роль запобіжника всякого *практичного і теоретичного нігілізму* (praktischen und theoretischen Nihilismus). Отже, Ніцше визнає християнські застереження. Проте й викриває їх: замість того, щоб сприяти відходженню в Небуття всього занепаłego, церква вчила зберігати *жорсткі форми великого заразливого нігілізму* (eine strenge Form des großen contagiösen Nihilismus). Ба більше, закликаючи вороже ставитися до всякої влади, творці моралі, коли своєю чергою допалися до владарювання, самі зазнали критики. Християнство ставало заручником свого дошукування правди: фанатична віра у потойбіччя і несила його досягти, зацікавлений погляд на речі та намагання побачити в існуванні покарання обернулися розчаруванням у Богові й оголили тезу: «Все позбавлене сенсу». Це нагадує буддистську *тугу за Ніщо* (Sehnsucht ins Nichts).

Попри викритті ошуканства, теологічної моралі часом годі було позбутися (навіть скептикам), адже вона діяла немовби стимул. Утім і ніби зваба: *мораль як Цирцея філософів* (Moral als Circe der Philosophen). І саме це Ніцше називає *самооманою філософів і моралістів* (ein Selbstbetrug der Philosophen und Moralisten), адже, прагнучи подолати декаданс, вони все одно його не полишали. Бо *філософи завжди декаденти на службі нігілістичних релігій* (die Philosophen sind immer décadents im Dienste der nihilistischen Religionen). Скажімо, Платона Ніцше звинуватив у тому, що, декларуючи ідею блага, він закликає позбутись інстинктів, змагальності, військової доблесті, мистецтва, традиційної віри, натомість упроваджує діалектичне мислення, намагається змовитися з тиранами, тобто поводить немов антигрек. А головне, що прагнення до щастя, чеснот і порятунку душі не враховувало фізіології. Подальші філософи тільки поглиблювали ці нігілістичні тенденції, про що свідчить анархізм, байдужість (*а́діафора*), кінізм, гедонізм і подібне. Ба більше, навіть у новочасній філософії звідусіль проглядає ідея Бога. Приміром, у Декарта гарантом істини чуттєвого сприйняття світу є Бог, а Спіноза вдався до пантеїзму. Серед інших моралістів — імена Канта, Шелінга, Гегеля та Шопенгауера. Так само соціальні та наукові доктрини (націоналізм

і соціалізм або позитивізм) пронизані моральними судженнями. А мистецтво вирізняється песимізмом (апокаліптична тетралогія «Перстень Нібелунга» Вагнера): *песимізм як попередня форма нігілізму* (der Pessimismus als Vorform des Nihilismus). Хоча, насправді, моральний антидот уже непотрібний. У людському житті поменшало непевності чи випадковості. Бо нігілізм уже пов'язаний не так із незатишним існуванням, як із підозрою щодо будь-якого сенсу існування. Настає розчарування: чи взагалі можливий якийсь сенс? Але найстрашніше, що може собі уявити людина, — це існування без сенсу та мети, що *вічно повертається* (die ewige Wiederkehr). Найекстремальніша форма нігілізму (європейський буддизм) — *вічне позбавлене сенсу Ніщо* (das Nichts (das “Sinnlose”) ewig). Тому люди вважають ідею «вічного повернення» прокляттям (Nietzsche, 2009: Nachgelassene Fragmente. 1885, 2 [127]; 1886, 5 [71]; 1888, 14 [9]; 1888, 14 [94]; 1887, 10 [58]; 1888, 14 [86]; 1888, 14 [135]). Однак проблема нігілізму полягає не так у тому, щоб обирати правильний або хибний світ, а в тому, щоб употужнювати життя: «Це взагалі не питання найліпшого або найгіршого світу: Ні або Так (Nein oder Ja), ось у чому питання. Нігілістичний інстинкт мовить Ні; його найпомірніше твердження полягає в тому, що Небуття (Nicht-sein) краще, ніж Буття (Sein), що Воля до Ніщо вартує більше, ніж Воля до Життя» (Nietzsche, 2009: Nachgelassene Fragmente. 1888, 17 [7]).

Ніцше запевняє, що передумови нігілізму стосуються *трьох категорій* (drei Kategorien): *мета, цілісність, буття* (Zweck, Einheit, Sein). Справа в тому, що ключові для людини «сенси» завжди на дещо скеровані. Якщо не на щось певне, скажімо, на встановлення «морального світопорядку» чи на «всезагальне щастя», то принаймні можуть набувати несподіваного вигляду, для прикладу, прагнення до *загального Ніщо* (allgemeinen Nichts). Отже, «нігілізм як психологічний стан має настати, по-перше, тоді, коли ми шукали в усьому, що відбувається, “сенси”, якого нема: тоді шукач остаточно втрачає відвагу. Нігілізм — це усвідомлення тривалої *розтрати* сил, терзання “марнотою”, непевності, відсутності змоги хоч якось оговтатися, чимось заспокоїтися — присоромлюючи себе, ніби сам *одурювався* занадто довго» (Nietzsche, 2009: Nachgelassene Fragmente. 1887, 11 [99]).

Проте думка, що «сенси» є своєрідною «метою», якої можна досягти процесуально, вочевидь, оманлива, бо прямування кудись не конче закінчується чимось визначеним: «...і тоді

розумієш, що становленням *анічого* не досягається, *нічого* не здобувається... Отже, розчарування вдаваною метою становлення стає причиною нігілізму» (Nietzsche, 2009: Nachgelassene Fragmente. 1887, 11 [99]).

Після «смислу» та «мети» вже настає черга розвінчання припущення, що світ утримується в єдності: «Нігілізм яко психологічний стан настає, *по-друге*, тоді, коли припускається *цілісність, систематизація, навіть організованість* у всіх подіях» (Nietzsche, 2009: Nachgelassene Fragmente. 1887, 11 [99]).

Якщо ж у світі становлення годі досягти *мети, єдності чи системності*, на які можна було б опертися, ніби на цінність, отоді вже лишається винайти новий світ у потойбіччі та проголосити його істинним. Але й така стратегія зазнає краху: «Нігілізм яко психологічний стан має ще *третю й останню* форму... Щойно людина збагне, що той світ утворено суто з психологічних потреб і що вона не має на нього взагалі жодного права, виникає остаточна форма нігілізму, яка є вислідом зневіри в метафізичний світ, — яка забороняє віру в істинний світ» (Nietzsche, 2009: Nachgelassene Fragmente. 1887, 11 [99]).

Тому *віра в категорії розуму є причиною нігілізму* (der Glaube an die Vernunft-Kategorien ist die Ursache des Nihilismus), бо вони стосуються вигаданого світу. Втім усі згадані «категорії» (Ніцше чомусь уживає саме це слово, ніби дотримуючись традиції від Аристотеля до Канта) насправду є цінностями, що виникли з психологічної потреби. Вони хибно проєктуються на речі та скеровані на підтримку панування людини, яка наївно розглядає себе мірою речей. А звідси виростає «нігілізм як закономірний вислід християнства, моралі та поняття істини у філософії... Я ставлюся до попередніх філософів як до лібертенів під каптуром бабської “істини”» (Nietzsche, 2009: Nachgelassene Fragmente. 1888, 22 [24]).

Водночас є й інші причини нігілізму: 1) відсутність вищого виду, чия негасима сила не дала би зневіритися в людство (найкращим представником цього виду Ніцше вважає Наполеона); 2) піднесення нижчого виду («стадо», «маса», «суспільство»), який безсоромно перетворює свої потреби на космічні та метафізичні цінності. Панівні маси зацьковують винятки до зневіри, сприяючи тому, щоби ті ставали нігілістами (Nietzsche, 2009: Nachgelassene Fragmente. 1887, 9 [44]).

Зафіксуймо ще раз, у чому полягає сутність і якими є провідні *рис* нігілізму (die Zeichen des Nihilismus): «*Нігілізм*: нема мети; нема відповіді

на питання “чому?”. Що означає нігілізм? — *що вищі цінності знецінені*... Нігілізм як ознака *зрослої сили духу*: як *активний нігілізм*... Нігілізм як *згуба та спадання сили духу*: *пасивний нігілізм*... Нігілізм устанавлює патологічний *проміжний стан* (патологічний — це надмірне узагальнення, вислід, який *цілковито без сенсу*): чи то продуктивні сили ще несповна сильні, чи то декаданс іще зволікає та не виробив свого знаряддя» (Nietzsche, 2009: Nachgelassene Fragmente. 1887, 9 [35]). До того ж існує *крайній*, або ж *екстремальний* (extremste) нігілізм, який відкидає не лише істину й абсолютну природу речей, а і «рiч саму собою» (Ding an sich): «*А це вже нігілізм як такий, а саме крайній*. Він покладає цінність речей у такий спосіб, аби *ніяка* реальність не відповідала тій цінності, і є лише симптомом сили» (Nietzsche, 2009: Nachgelassene Fragmente. 1887, 9 [35]).

Зрештою, неважко помітити, що в основі нігілізму криється деяка *двозначність* (zweideutig). З одного боку, в ньому закладено гвалтовну, нищівну силу духу, що не тільки змітає попередні цілі чи принципи, а й зумовлює людську могуть — *активний нігілізм* (activer Nihilism). А з іншого боку, це квола, заспокійлива, недостатня для досягання поставленої мети сила — *пасивний нігілізм* (der passive Nihilism), що не дає змоги покладатися на попередні цінності культури, бо ті — в конфлікті між собою. Пасивний нігілізм слушно названо *нігілістичним фальшуванням усіх гарних речей* (die nihilistische Fälschung für alle guten Dinge). Як же тоді бути? З'ясовується, що великі піднесення завершуються занепадом, адже кожному плідному та могутньому рухові людства вряди-годи випадало породжувати свої *нігілістичні рухи* (eine nihilistische Bewegung), що передбачали появу нових умов існування (Nietzsche, 2009: Nachgelassene Fragmente. 1887, 10 [22]; 1888, 17 [1]). Хай як дивно, та порятунку доведеться шукати в самому нігілізмі. Бо *нігілізм* — *нормальний стан* (der Nihilism ein normaler Zustand). Нігілістичні візії здатні навчати поборювати непривабливе та жахне: «Філософ одужує по-інакшому та в іншому: він оклигує, приміром, у нігілізмі. Віра в те, що істини взагалі немає, нігілістична віра, є великою проблемою для того, хто, подібно до воїна знання, невинно зборює лиш огидні істини. Позаяк істина гидотна» (Nietzsche, 2009: Nachgelassene Fragmente. 1887, 11 [108]). Звідси впливає, що нігілізм — явище амбівалентне, тобто здатне до подолання себе. Кажучи інакше, відбувається *самоперевершення нігілізму* (die Selbstüberwindung des Nihilismus): «Нігілізм як

нормальне явище може бути симптомом зростання сили або зростання слабкості» (Nietzsche, 2009: *Nachgelassene Fragmente*. 1887, 9 [60]).

Складності цього феномену Ніцше відстежує, споглядаючи за нігілістичними персонажами. Це видно ще з афоризмів 1880–1884 років. А тому зауважує, що активному нігілістові часом удавалося повставати супроти збанкрутілих європейських цінностей: «Нігілісти не мають зазнавати самоприниження через європейські цілі: вони не воліють більше бути рабами» (Nietzsche, 2009: *Nachgelassene Fragmente*. 1884, 25 [264]). Та вже зовсім іншою вдачею вирізняються пасивні нігілісти: «Хвалькуватість нігілістів: швидше зруйнуй і сам ізгинь!» (Nietzsche, 2009: *Nachgelassene Fragmente*. 1884, 25 [281]). Звідси Ніцше виводить імператив усякого занепаłego нігіліста: «Нігілістичне оцінювання речі: “Я гідний того, щоб не бути”. Рушає ще далі й мовить: “Ти гідний того, щоб не бути”» (Nietzsche, 2009: *Nachgelassene Fragmente*. 1888, 14 [32]). Скажімо, коли Мартин Лютер не досягає своєї мети, то зловтішається тим, що настане кінець світу. Пізніші пасивні нігілісти приймали за одноступця філософа-песиміста Шопенгауера (die Nihilisten hatten Schopenhauer als Philosophen). Отож, як стверджує Ніцше, якщо заповзятому дієвцю ніяк не виходило реалізувати власної волі, йому неодмінно кортіло руйнації світу. Хай як парадоксально, та попри те, що активних російських нігілістів (die russischen Nihilisten) і вважають аморальнішими за російських чиновників, перші все одно видаються Ніцше відвертшими та схильними до величчя. Вже зазначалося, що появі нігілізму передувала філософська доктрина песимізму, до якої Ніцше зараховує, крім Артура Шопенгауера, ще й Блеза Паскаля, а на додаток згадує різні літературні персоналії, зокрема, поетів-романтиків — Альфреда де Віньї чи Джакомо Леопарді, а з ними письменників — Льва Толстого та Фьодора Достоєвського (Nietzsche, 2009: *Nachgelassene Fragmente*. 1880, 4 [103]; 1880, 4 [108]; 1884, 26 [335]; 1888, 14 [25]).

Але це було в модерні часи. Втім, як виглядали нігілісти давнини? Здається, нібито головна роль остаточно закріпилася за Сократом. Але куди виразнішими пасивними нігілістами були, згідно з оцінкою Ніцше, елєати, зробивши Буття заммерлим: «Доладними нігілістами серед філософів були дотепер елєати. Їхній Бог є найліпшим і найдокладнішим поясненням буддійської Нірвани; Буття і Ніщо ідентичні» (Nietzsche, 2009: *Nachgelassene Fragmente*. 1885, 34 [204]). І хоча сократичну та платонічну діалектику ви-

пало долати мало не «буддисту» Пірону — *останньому нігілістові античності* (den letzten... den Nihilisten Pyrrho), йому не вдалося уникнути байдужості та стриманості, що призводило до занепаду інстинктів (Nietzsche, 2009: *Nachgelassene Fragmente*. 1888, 14 [99–100]).

Та не оминає він і розгляду *релігії як декадансу* (die Religion als *décadence*), або *нігілістичних релігій* (der nihilistischen Religionen), які своєю мету бачать не в житті, а в Ніщо. Найпоказовішими із них є брахманізм, буддизм і християнство. Хоч увагу приділено здебільш останньому. Скажімо, його найсуттєвішими хворобами є так звані «паралітичні явища»: віра як форма психічного розладу; збавлення та молитва як неврастенічні прояви; гріх, *fixe Idee* тощо. Це вилілося в ненависть до природи та розуму. З цього видно, що не такий уже той Ніцше несосвітений ірраціоналіст. Але поміж буддизмом і християнством є вагомий відмінності. В першому чується вдячність за пережите, разом із розчаруванням і гіркотою, тобто буддиста вирізняє почуття виразника вищої касті. Тоді як християнство вабило невдах, які зажадали влади над освіченими, обдарованими, духовно незалежними. Проте Ніцше невтямки, що дало змогу цій нігілістичній релігії позбутися природних інстинктів і захопити варварські германські народи, які черпали міць із ідеї Вальгали чи війни. Власне перемогти та правити вона зуміла тому, що спіралася на виснажені осередки античної доби, серед яких — утомлені, розчаровані, пересичені, знеособлені, зневірені в собі, готові до змови. Звичай позбуватися вищих верств і відмова від власності, бажання визволення й інші властиві християнству риси нагадували Ніцше сучасну йому соціалістичну доктрину (Nietzsche, 2009: *Nachgelassene Fragmente*. 1888, 14 [13]; 1888, 14 [91]; 1887, 11 [370]; 1887, 11 [371–372]; 1887, 11 [379]).

Враховуючи згадані аспекти виникнення та поступу нігілізму, можна виокремити різні його градації: *повний* і *неповний*, або *завершений* і *незавершений*: «Повний нігілізм (der vollkommene Nihilismus). Його симптоми: велика зневага, велике співчуття, велике руйнування. Його кульмінаційна точка: вчення, згідно з яким життя, відрізка, жаль і бажання знищення є абсолютними та вічними» (Nietzsche, 2009: *Nachgelassene Fragmente*. 1887, 11 [149]). Тоді як «неповні» чи «незавершені» форми нігілізму пов'язані з неусвідомленими та невизнаними його наслідками: «Неповний нігілізм (der unvollständige Nihilismus), його форми: ми живемо всередині них... Спроби уникати нігілізму без переоцінки цін-

ностей призводять до зворотного, загострюючи проблему» (Nietzsche, 2009: *Nachgelassene Fragmente*. 1887, 10 [42]).

В історії європейського нігілізму Ніцше розрізняє два визначальні періоди: 1) період неясності: коли відбуваються спроби зберігати все старе та не допускати нічого нового; 2) період ясності: коли людина розуміє, що старе та нове є непримиренними протилежностями, бо старі цінності породжує занепадницьке, а нові — висхідне життя (Nietzsche, 2009: *Nachgelassene Fragmente*. 1887, 11 [150]).

Проте філософія Ніцше закінчується зовсім не тотальним руйнуванням, а діонісійним піднесенням: «Експериментальна філософія, якою я живу, передбачає бодай і перспективу ґрунтового нігілізму: без нього вона б зупинилася на “Ні”, на запереченні... Скорше, вона хоче пройти всю путь до протилежного — до діонісійного говоріння світові “Так”, як він є...» (Nietzsche, 2009: *Nachgelassene Fragmente*. 1888, 16 [32]).

Отже, ніцшеанський нігілізм є зразком утвердження повноцінного та радісного життя: «Цінності та їх зміна залежать од зростання могутності того, хто їх встановлює... “Нігілізм” як ідеал вищої сили духу, найповнішого життя» (Nietzsche, 2009: *Nachgelassene Fragmente*. 1887, 9 [39]).

У підсумку ми бачимо, що Ніцше звертає увагу на нігілізм, щоби врешті-решт обернути його проти нього ж самого. Щоправда, філософу так і не вдалося запропонувати виваженої схеми цього загадкового феномену, через що його спадщина перетворилася на об'єкт постійних інтерпретацій, а часом і спекуляцій. Особливості нігілізму Ніцше не розкриває в усій повноті. Проте принагідно залишає відкритою для розроблення цілу множину концептів, які з різних боків увиразнювали це явище. Ця проблема визріла з дослідження європейської культури, що характеризується черговими хвилями піднесення та занепаду. Спорадичні кризові моменти простежувалися від самого початку. За тисячолітній період вони спричинилися до грандіозної катастрофи, названої нігілізмом. А серед головних його причин — потреба людини постійно випробовувати себе, через що вона вряди-годи набувала схильності обирати сумнівні життєві пріоритети. Скажімо, тяжіла до цінностей, які сприяли не реальному, а умовному виправданню життя, позаяк основні його засади переносилися

в потойбічний вимір. Як наслідок, занедбувалися сили, що мали посприяти ствердженню життя поцейбічного.

На думку Ніцше, занепад починається з притлумлення життєвих інстинктів. А продовжується формуванням онтологічного вчення, що підносить ідеалістичні параметри, тоді як матеріально-фізіологічні визнавалися неістотними. Подібна модель живила християнську мораль. Остання кодифікувала життєві орієнтири по-новому: фізичний світ уважали тимчасовим і культивували збайдужіння до нього.

Тим часом нігілізмом іменували спорадичні та безцільні намагання зруйнувати норми та цінності. А непомітною, хоч і набагато критичнішою, залишалася та складова життя, згідно з якою людина почала усвідомлювати компенсаторний характер цінностей, які підносили потойбічний світ, однак продовжувала вдавати, ніби вони й досі спроможні відігравати роль фундаментального опертя. Ніцшева теза «Бог помер» символізує потребу зізнатися передовсім собі, що подальше зволікання з відмовою від отих цінностей на користь формування протилежних, які попри всі земні страждання та виклики давали би змогу побачити в Бутті становлення та прийняти його. Чому це відбувається? Позаяк окрема людина та людство в цілому нерідко прагне не могутності яко креативної сили самотворення, а ситуативної влади. Тому задіює всі доступні для досягнення цієї мети засоби. Ба більше, масове людство постійно вимагає собі преференцій.

З огляду на це, Ніцше шукає можливості появи особистостей сильного типу, які, будучи творцями себе, постійно покладаються на власні зусилля та, відповідаючи покликові посилювати спільні дії, наважуватимуться на зміну пріоритетів. Отже, нігілізм годі зігнорувати. Його варто не позбуватися за допомогою локальних або системних засобів елімінації, а визнавати та доводити до кінця, переводячи з пасивного режиму в активний, і трансформувати песимізм занепаду на силу боротьби з ним. І хай там що, від незатишності поцейбічного світу відвернутися не вийде. Тому головне завдання полягає в тому, щоби Ніщо цього світу перетворити з від'ємної величини на перспективу можливого, хоч і не гарантовано вічного позитиву, перевершуючи неодоладність і себе, і світу.

Список посилань

Лютый, Т. (2002). *Нігілізм: анатомія Ніщо*. Парапан.

Лютый, Т. (2016). *Ніцше. Самоперевершення*. Темпора.

Ніцше, Ф. (1993). *Так казав Заратустра. Жадання влади*. Основи; Дніпро.

Ніцше, Ф. (2002). *По той бік добра і зла. Генеалогія моралі*. Літопис.

Ніцше, Ф. (2012). *Людське, надто людське: Книга для вільних умів*. Астролябія.

- Ніцше, Ф. (2018). *Ранкова зоря. Думки про моральні передсуди*. Темпора.
- Ніцше, Ф. (2020). *Весела наука*. Фоліо.
- Ніцше, Ф. (2022). *Народження трагедії; Невчасні міркування I–IV*. Астролябія.
- Gillespie, M. (1995). *Nihilism before Nietzsche*. University of Chicago Press.
- Nietzsche, F. (2009). *Digitale Kritische Gesamtausgabe. Werke und Briefe*. Auf der Grundlage der Kritischen Gesamtausgabe

- Werke, herausgegeben von Giorgio Colli und Mazzino Montinari, Berlin/New York, Walter de Gruyter, 1967 ff. und Nietzsche Briefwechsel Kritische Gesamtausgabe, Berlin/New York, Walter de Gruyter, 1975 ff., herausgegeben von Paolo D'Iorio. <http://www.nietzschesource.org>.
- Reginster, B. (2006). *The Affirmation of Life. Nietzsche on Overcoming Nihilism*. Harvard University Press.
- Weller, S. (2008). *Literature, Philosophy, Nihilism: The Uncanniest of Guests*. Palgrave-Macmillan.

References

- Gillespie, M. (1995). *Nihilism before Nietzsche*. University of Chicago Press.
- Liutyi, T. (2002). *Nihilizm: anatomia Nishcho* [Nihilism: Anatomy of Nothingness]. Parapan [in Ukrainian].
- Liutyi, T. (2016). *Nitsshe. Samoperevershennia* [Nietzsche. Self-Overcoming]. Tempora [in Ukrainian].
- Nietzsche, F. (2009). *Digitale Kritische Gesamtausgabe. Werke und Briefe*. Auf der Grundlage der Kritischen Gesamtausgabe Werke, herausgegeben von Giorgio Colli und Mazzino Montinari, Berlin/New York, Walter de Gruyter, 1967 ff. und Nietzsche Briefwechsel Kritische Gesamtausgabe, Berlin/New York, Walter de Gruyter, 1975 ff., herausgegeben von Paolo D'Iorio. <http://www.nietzschesource.org>.
- Nitsshe, F. (1993). *Tak kazav Zarathustra. Zhadannia vldy* [Thus spoke Zarathustra. The will to Power]. Osnovy; Dnipro [in Ukrainian].
- Nitsshe, F. (2002). *Po toi bik dobra i zla. Henealohiia morali* [Beyond the Good and Evil; Genealogy of Moral]. Litopys [in Ukrainian].
- Nitsshe, F. (2012). *Liudske, nadto liudske: Knyha dlia vilnykh umiv* [Human, All Too Human]. Astroliabiiia [in Ukrainian].
- Nitsshe, F. (2018). *Rankova zoria. Dumky pro moralni peredsudy* [The Dawn]. Tempora [in Ukrainian].
- Nitsshe, F. (2020). *Vesela nauka* [The Gay Science]. Folio [in Ukrainian].
- Nitsshe, F. (2022). *Narodzhennia trahedii; Nevchasni mirkuvannia I–IV* [The Birth of Tragedy; Untimely Meditations]. Astroliabiiia [in Ukrainian].
- Reginster, B. (2006). *The Affirmation of Life. Nietzsche on Overcoming Nihilism*. Harvard University Press.
- Weller, S. (2008). *Literature, Philosophy, Nihilism: The Uncanniest of Guests*. Palgrave-Macmillan.

Taras Lyuty

FRIEDRICH NIETZSCHE'S PHILOSOPHY OF NIHILISM IN THE POSTHUMOUS FRAGMENTS (1885–1888)

This article highlights the main principles of the Nietzschean view of nihilism. The analysis is focused on considering nihilism as a special approach to examination of the modern world. Nietzsche is positioning himself not only as a theorist or an investigator of cultural and anthropological symptoms of decadence, but also speaks as a prophet or a visionary. The article traces how Nietzsche gradually comes to the problem of dangerous nihilism. Already in his first significant work devoted to Greek tragedy he traces the tendencies of the decline of Western culture. Later on, the philosopher demonstrates that the origins of nihilism go back to the doctrine of true and false worlds in Platonism and this particular idea is the basis of the Christian moral doctrine. Nietzsche continues, as a result of the spread of the Judeo-Christian worldview, the ideals of hatred, resentment, bad conscience, and guilt are established, based on which the physical world is devalued. Therefore, the weakest forms of life are justified. This has a suggestive influence on all domains of culture: philosophy, science, art, literature, etc. Finally, a man turns into a possessor of the will to non-being. Nietzsche exposes different types of this nihilistic movement. His words 'death of God' become a figure of human loss of values that provided a person with meaning, purpose, and integrity. A tired and exhausted human being is disposed to pessimism as a symptom of nihilism. In Western society, substitutes for God—progress or collective happiness—are invented to save the situation. In contrast to this, Nietzsche's active nihilism, which opposes passive nihilism—indifference and weakness that indicates trivial joys instead of the will to power—will be able to change the condition.

Keywords: nihilism, Nietzsche, decadence, philosophical anthropology, philosophy of culture, history of philosophy.

Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0)

Матеріал надійшов 19.02.2024